

АК МӨҢГҮЛҮҮ АЛА-ТОО – АР НАМЫСТЫН МЕКЕНИ!

Ала-Тоолук ак калпакчан кыргыз баласынын социалдык мүнөзүнүн дагы бир айырмалуу белгиси – бул ар-намыстуулук, намыскөйлүк.

Кыргыз баласынын кыртышы сүйбөгөн, кабыл албаган, жек көргөн нерсеси – күнкорлук, көз карандылык, бирөөлөргө багынычтуу болуп күн көрүү, кулчулук. Кыргыз баласы жеке өзүнүн да, элинин да, мекенинин да кандайдыр бир күчтүн үстөмдүгүнүн алдында жашашын эч көтөрө албайт. Мындай абалды ал намысынын тебелениши, кордолушу катары туюнат. Ушундай туюмунан, ушундай ойлонуу ыгынан улам улуу “Манас” эпосундагы айтылуу Кошой баатыр “Жан деп кудай жаратсаң, калмак, кытай, манжуунун, дегеле көзүн каратпа” деп теңирден тиленип турат. Ошол эле “Манаста” каардуу Алооке хан кара таандай жайнаган калмак-кытай аскери менен Ала-Тоону басып алып, “Талдын баарын сулатып, тамдын баарын кулатып, кереге-уукту кыйратып, келин-кызды ыйлатып”, калктын башына кыяматты салып турганда, кыргыздын Текечи, Акбалта сыяктуу уулдары баскынчылардын зордугуна көнбөй, чыдабай: “Калкы тыргоот, манжууга, кантип сурак беребиз, кол куушуруп баш ийбей, койгулашып өлөбүз” дешип, козголоң, бунт чыгарышып, кырылгандан калган бир ууч журтту кытайдын сансыз аскерине каршы көтөрүлүшкө көтөрүп жатат. Мынакей, көз каранды тагдырды көтөрө албаган, көргүсү келбеген, көйкашка ар намыстын күчү. Ата бабаларыбыз чоочун күчтөргө сурак берип жашаган кулчулуктан керек болсо, өлүмдү артык көрүшкөн. Мына ошондуктан элибиздин ичинде “Коёнду камыш, өлтүрөт, эрди намыс өлтүрөт”, “Эр - намыстын кулу”, “Колдон намысты кетиргенче, канжыгадан баш бериш керек”, “Мал сактаба – ар сакта”, “Баатырдын баш ийгени – өлгөнү”, “Баатыр намыс үчүн төрөлүп, намыс үчүн өлөт” деген макалдар жашап калган. Ушул патриоттук ар-намыстын духуна сугарылган макалдардын нугунда дагы ойлонсок, анда сөзсүз улуу Манас атабыздын өзүнө келип такалабыз. Азыркы эле “Баатырдын баш ийгени – өлгөнү” деген макалга карасак, Манас атабыз ушундай нуктагы ишеними жана жүрүм-туруму жагынан бала кезинен эле айырмаланган. Бир эпизодду эске түшүрөлү.

Бала баатыр Манастын кабары Бээжиндеги император Эсенканга жетет. Калмактын Тагылык дегени: «баатырдын баарын сомдоду, балбандарың сойлоду, Манас бирин да тирүү койбоду», деп жамандап жеткирип барат. Ачуусу келип, жини кайнаган Эсенкан «айласын тапсаң жайлап кел, айлалуу болсоң Манасты, акыры тирүү байлап кел», деп Дөөдүр алпты, Кайчы кулак каман алпты, Жолой дөөнү баш кылып, Алтайга аскер жөнөтөт. Жолой, дөө-шаалары менен Алтайдагы азганактай кыргызга заматтын ортосунда каптаган селдей кирип келет. Ошондо коркконунан сакал, чачы бириндеп, тула-бою дирилдеп, Жакып чал Манаска: «айтканына көнөлү, Алтайдан күткөн сан кара, баарын тартуу кылып берели» – дейт. Ошондо Манас Жакыпка мындай дейт: **“Кокуй, ата, не дейсиң, жоого намыс бергенче, ажалым жетсе өлөйүн, малым менен жанымды, олжого кантип берейин! Өлбөй тирүү жүргөндө, не мураска жетейин, калкым кыргыз сен үчүн, курман болуп кетейин, найзалашып топ бузам, тагдыр жетсе окко учам!”** Мына ошентип, жаш Манас жоо-жарагын шайланып, кырк жолдошу менен кытай, калмакка кыргыздай тийип, өзү келип катылган жоонун таш талканын чыгарат.

Манастын түп атасы **Каракан, Каракандан Огузкан, Огузкандан Аланча кан, Аланчадан Байгур менен Уйгур, Байгурдан Бабыр, Бабырдан Түбөй, Түбөйдөн Көгөй, Көгөйдөн Ногой, Ногойдон Орозду чоң атасы.** Ушул ата-бабаларынын бардыгы кезегинде Азиянын мейкиндерин чаңдаткан, азуусун айга жанган баатыр, падыша, хан, ажо болушкан. Элин “тумшуктууга чокутпай, туяктууга тептирбей” калкалап, журтунун таянган тоосу болуп, атак-даңктары ай-ааламга угулуп, дүйнөдөн дүңгүрөп өтүшкөн. Өз элинин жана баатыр ата-бабаларынын таржымалынын мисалында тарыхый эстутумга тарбияланган Манас: **“Биздин элди сурасаң, баатырлар менен жүрөктөш, балбандар менен билектеш, эрендер менен маңдайлаш, чечендер менен таңдайлаш, бөрү жалдуу кабылан, бөтөнчө эл-журт олуя, беттеп адам барбаган”,** - деп ар дайым сыймыктанып

турат. Ата-бабаларынын патриоттук, мекенчилдик салты, руху менен жашоо Манастын мүдөөсүнө жана ар-намысына айланган. Жаш Манас баатырдын мүнөзүнүн эң башкы, өзөктүү белгиси – ар-намыстуулук. Анын рухунда жеке адамдык ар-намыс менен Ата журттун, элдин ар-намысы жуурулушуп кеткен. Карап турсаң, Манас менен кыргыз эли бир эле дене сыяктуу. Намысы тынчтык бербей: «Атым өчүп калбайбы, атамдан калган Ала-Тоо, Алтайдан калбай албасам», - деп Манас дайыма ичинен толгонуп, азаптанат. Өз ата конушунун бирөөлөрдүн бийлиги алдында калганына катуу чычалап, ичи өрттөнүп: «Жердеп турат жеримди, ээлеп турат элимди, Текес менен Алооке, кетирип турат кебимди», - деп дамамат бармагын тиштеп, түтөп турат. Ала-Тоонун, Анжиян менен Кашкардын душмандын таман алдында жатышын өзүнүн жеке инсандык ар намысынын тепселип жатышы катары туюнуп, эч бир жаны жай албайт. Анжиянды басып жаткан Алоокеден улам: «Атамдан калган жеримди, алдырып коюп Кытайга, аңкайып кантип турамын», «Кызыктуу жерди алдырып, кыргыз уулу болгончо, кырылып жатып калалык, кайтарып жерди албасак, кан жөткүрүп калалы» - дейт ал муштумун таштай түйүп. Манастын эл алдында берген төмөнкү Анты анын намыскөй, патриоттук рухунун эң бийик чокусун мүнөздөйт:

«Алты сан аман турганда,
Бийик кыргыз жеримди,
Душмандын буту баскыча,
Асыл кыргыз элимди,
Тебелетип бөтөнгө,
Кор кылып карап жаткыча,
Туулбай туна чөгөйүн,
Тирүү жүрбөй өлөйүн,
Аткарбасам антымды,
Төшү түктүү жер урсун!
Көкө Теңир өзү урсун!»

Ушул антына акыр-аягына чейин бекем тургандыгы, Ата журтту баскынчы жоодон бошотуп, элин боштондукка чыгарып, «Кулаалы жыйып куш кылып, куранды жыйып журт кылып», эгемендүү кыргыз мамлекетин түзгөндүгү, уулдук ар-намыстын жана мекенчилдиктин туусун бийик көтөргөндүгү үчүн калайык-калкыбыз. жарандарыбыз Манаска маяк катары карап, сыйынып калышкан.

Манас атанын ар намыстын туусун желбиретип жашаган патриоттук өрнөгү кыргызда таалим-тарбия механизми аркылуу укумдан-тукумга өткөрүлүп турган. **“Баласына атасы, энчи кылып берген сөз, жайнап түшсө мөндүрдөй, жалпы журтум терген сөз”** деген сөз “Манаста” бекеринен айтылбаган. Кечээ XIX кылымда Манастын баатырдык салтында тарбияланган Эшкожо уулу Балбай баатыр айбалтасына таянып туруп: **“Эч кимге элимди кул кылбайм, жеримди тепсетпейм”**- деп, ант берген. Кийин ошол эле Балбай баласы Мойнокко: **«Элиң үчүн өрт аралап, ок кеч. Кандай да болбосун, жоо колунан сактап кал. Душман чегине тийбесин,»**-деп, керээз-насаатын нускалаган. Ойлоонунун мындай жарандык (граждандык) образы кыргыздын илгерикийинки муундары үчүн мүнөздүү болгон. Дал ушундай ар-намыстуулуктун, мекенчилдиктин күжүрмөн руху ак калпак журтубузду тарыхтын тагдырды сынаган бороон-чапкындуу нечендеген кыйын-кезеңдеринен сактап келген.

Жеке адам, а түгүл бүтүндөй журт жаным тынч, курсагым ток, кийимим бүтүн болсо болду деп, өзүнүн эркиндигине, боштондугуна кайдыгер карап, кол шилтеп, «акылдуу» бирөөлөрдүн «чүлүктөп» жетелеп башкаруусунун, үстөмдүгүнүн алдында күн көргөндү ыңгайлуу көрүп, тагдырынын боо-тизгинин чоочун колго табыштап, эркиндигин күчтүүлөрдүн «аталык камкордугунун» астындагы «курсагы ток турмушка» алмаштырып коюшу да мүмкүн. Ушундай маанайга, ойго алдырган адамдар “Манаста” да бар. Маселен, түп Бээжинден, Какандан бери түрүлүп келип, Ала-Тоону кытай-калмак басып

алганда, кыргыз Шыгай кан журтка кайрылып: душман менен кармашаарга алыбыз жок, чапчышаарга чамабыз жок, жоонун айтканына көнүп, каалаганын берип, башка түшкөн тагдырды көтөрүп, империяга баш ийип, тынч жашайлы, деп кеңеш салат. Ошондо, Бай менен Акбалта чамынып, Шыгайга жооп берип турганы бул: **“Көп эле болсо өлөбүз, өлбөй канча жүрөбүз? Артыкча башым барында, айылымды кантип берейин! Кутурган экен Алооке, ал ит менен кулжундашып көрөйүн!”** Бул сөздөрдөн төрт тарабы тең торолуп, туюкка кептелип турганын көрүп турса да, баш ийип күн көрүүнү, курсагы тойгон кулдун тагдырын күтүүнү ар көргөн, бу көрөкчө туулбай туна чөгөйүн, тирүү жүрбөй өлөйүн деген кыргызды дагы бир жолу көрүп турабыз. Өзүнүн жана өлкөсүнүн тоо бүркүтү сыяктуу эркиндиги, өз тагдырына өзү кожоюн болгон өз бетинчелик, багынбас баатырдык дух, курсагы тойгон кулдун жазмышынан ар намысты бийик койгон парасаттуулук, күңкорлуктан күрөштү артык санаган патриотизм-кыргыз социумунун ыйык дөөлөттөрү.

“Ак кымкаптан тон албайм, ар кимди барып бир ырдап, ары жок ырчы боло албайм” (Барпы), деп ырдаган тоолук акындар калайык-калкка ар намыстуулуктун таалимин үгүттөп, үйрөтүп турган. Дал ушундай менталитетке кезегинде “акындардын булбулу” деп аталган Арстанбек Буйлаш уулу да эгедер эле. Арстанбек өзү элим-жерим деген чоң патриот болгон. Ал 19-кылымда кыргыз жеринин, элинин падышалык бийликтин баскынчылыгы алдында колония болуп калганына атуул катары ичи күйүп, катуу кайгырып, абыгер чеккен. Арстанбектин чыгармачылыгынын маани мазмунунун логикасынан өз жеринде тыштан келген бөтөн күчтөргө кул болуп калбоого, кыргыздын ар-намысын алдырбоого, Ала Тоо Мекендин азаматы болууга үндөгөн атуулдук чакырык дайыма угулуп турат. «Кокондук алды көлүңдү, кокуйлатты элинди», падышачылыктын тушунда «каптап тузду көтөргөн, көлүк болду элибиз, башка чапса былк этпес, өлүк болду элибиз», - деген ыр саптары Арстанбектин кордукка, баскынчылыкка, көз карандылыкка, кулдукка чыдабай кыйкырган патриоттук ачуу чаңырыгы, рух бунту катары кабыл алынат. Патриот акын өзү уулдук жүрөгү менен терең сүйгөн «салаалап аккан булагы, сапсары болгон тулаңы, сагындырган ыраңы» Ала Тоо жергесинин бөтөндөрдүн бут алдында тепселишин түк көтөрө алган эмес, буга жан дүйнөсү чыдай алган эмес. Тирүүсүндө колониалдык баскынчылык кыргыз жергесине алып келген азап-тозокторду жана терс көрүнүштөрдү тайманбай ачык ырдап, калкка жарыя кылган («Тар заман»). Ал акындык өнөрү менен калайыкты ар намыска ойготуунун, жамааттын патриоттук адеп-ахлагын бекемдөөнүн камында болуп, мекенчилдиктин бийик идеалдарына изден тайбай кызмат кылып жүрүп дүйнөдөн көчкөн.

Бүгүнкү эгемендүү Кыргызстанда Манас Атабыз мурастаган патриоттук ар намыстын салты уланууда. Күрөшкор балбан уул-кыздарыбыз эл аралык мелдештерде өлкөбүздүн туусун желбиретип, жеңиштерге жетип жатышса, жоокер уулдарыбыз өз эл-жерин чексиз сүйгөндүгүн көрсөтүп, Мекен чегин күн-түн кайтарып, өздөрүнүн чыныгы атуулдук-патриоттук жигерин көрсөтүшүүдө. Мындай мекенчилдик баарыбызга өрнөк!

Байгазиев С.О.,
КББАнын Тарбия, социалдаштыруу,
жана мектептен сырткары
билим берүү лабораториясынын
башкы илимий кызматкери, ф.и.д., профессор